

250. Himmelstادلund, Östra Eneby sn, nu inom Norrköpings stadsområde.⁷

Pl. 20, 21.

Litteratur: C. F. Nordenskjöld, Östergötlands minnesmärken 1872, teckning i berättelsen 1873 (ATA, en kopia i Östergötlands museum); L. C. Wiede, Brev till H. Hildebrand $\frac{1}{3}$ 1873 (ATA); A. Nordén, Felsbilder der Provinz Ostgotland (1923), pl. 13; dens., i Medd. från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1923–24, s. 67; dens., Östergötlands bronsålder (1925), s. 53, pl. L, s. 151; dens., Nytt perspektiv över nordisk skrivkonst, Stockholmstidningen 3/1 1932; dens., En urnordisk runrebus, i Norrköpings Tidningar 9/1 1932; dens., Hällristningstraditionen och den urnordiska runskriften, ett östgötskt runfynd och dess skrifthistoriska betydelse, i Arkeologiska studier tillägnade h.k.h. kronprins Gustaf Adolf (1932), s. 53–69; dens., Felszeichnungen und Runenschrift, i Runenberichte, I (1941), s. 51 f.; dens., Norrköpingsbygdens hällristningar Svenska fornminnesplatser nr 25 (1936), s. 2, 12; dens., Villfara-stenen, (i *Fornvännen* 1946), s. 142–143 (om äkthetsfrågan); W. Krause, Was man in Runen ritzte, 1. uppl. (1935), s. 7, 2. uppl. (1943), s. 14–15; dens., Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 496; H. Arntz och H. Zeiss, Gesamtausgabe der älteren Runendänkmäler, I (1939), s. 50 f., 104; H. Arntz, Handbuch der Runenkunde 2. uppl. (1944), flerstädes, särskilt s. 141, 152–155, 270; F. Althelm och T. Trautmann, Vom ursprung der Runen (1939), s. 81; C.–A. Althin, Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne (1945), s. 154.

Läge.

Ristningen är inhuggen i omedelbart samband med en hällristningsfigur å den i Nordén: *Östergötlands bronsålder* som H 49 betecknade hällristningsytan vid Himmelstادلund inom staden Norrköpings område, helt nära stranden av Motala ström. Vid ordnandet av stadsplanen för denna del av stadsbebyggelsen i början av 1940-talet avsattes hela området från Himmelstادلunds herrgård och norrut längs strömstranden till park, för att bevara detta av hällristningar kännetecknade, enastående stycke klassisk bronsåldersmark orört åt framtiden. Runristningen befinner sig på den längst i nordväst belägna, största hällristningsytan, såsom framgår av situationsplanen fig. 43, där ringen längst upp till vänster betecknar runornas läge å ytan H 49 och den stora inhägnade ytan ovanför denna betecknar praktristningen H 50.⁸

Fyndhistorik; äkthetsfrågan.

Då den främste av landskapet Östergötlands äldre beskrivare, den mångkunnige C. F. Broocman, vid 1700-talets mitt ägde och bebodde Himmelstادلunds gård men i sin stora östgötabeskrivning av år 1760 icke visar sig äga någon kännedom om hällristningarna vid gården — oaktat han omnämner sådana vid Herrebro på sydsidan, Borgs sn — ligger här ett bevis för att ristningsytan med runskriften å Himmelstادلunds område då ännu icke var upptäckt. Så vitt jag kunnat finna, utgör ett litet häfte av L. Wiede (i ATA, fasc. »Östergötland»), daterat den 21 febr. 1846, det första vittnesbördet om att hällristningarna häruppe uppmärksammats. Häftet upptar detaljer ur 8 ristningar i »Himmelstادلunds västra gårde - - på en berghäll nära Norrköpings ström», vilka utgivas för »undertecknads på stället tagna afritning» och betecknas som Wiedes egen upptäckt (»hafva hittills varit okända»). Wiedes teckningar ingingo två år senare i A. E. Holmbergs *Skandinaviens hällristningar* (1848). Att området vid denna tid var övertäckt av vegetation, vilket förklarar Broocmans obekantskap med fornminnen, som skulle utgjort hans stolthet, om han känt dem, framgår av C. F. Nordenskjölds ord, då han år 1871 påbörjade sin rikt givande undersökning: »- - större delen befunnos för få år tillbaka» (han skriver år 1873): »icke allenast ännu höljda af mossa utan äfven af djup jord och grus».

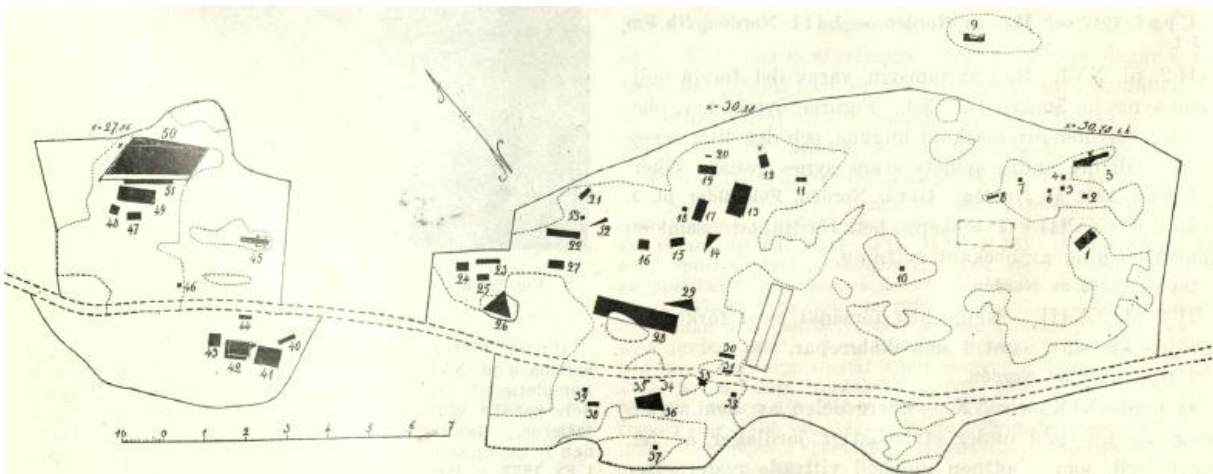

Fig. 43. Översiktsplan över ristningarna vid Himmelstادلund, efter Nordén 1925. Nr 49 på kartan betecknar hällristningsytan med runskriften.

⁷ Inskriften har signum Ög KJ54 i Samnordisk runtextdatabas (version 2014).

⁸ Ingen karta finns i manuset. Nordén anger »Kartplan över runristningens läge i hällristningsfältet vid H-lund. Klisché finns i ATA.» Se istället figur 43 där dock ingen ring är infogad för ytan H49.

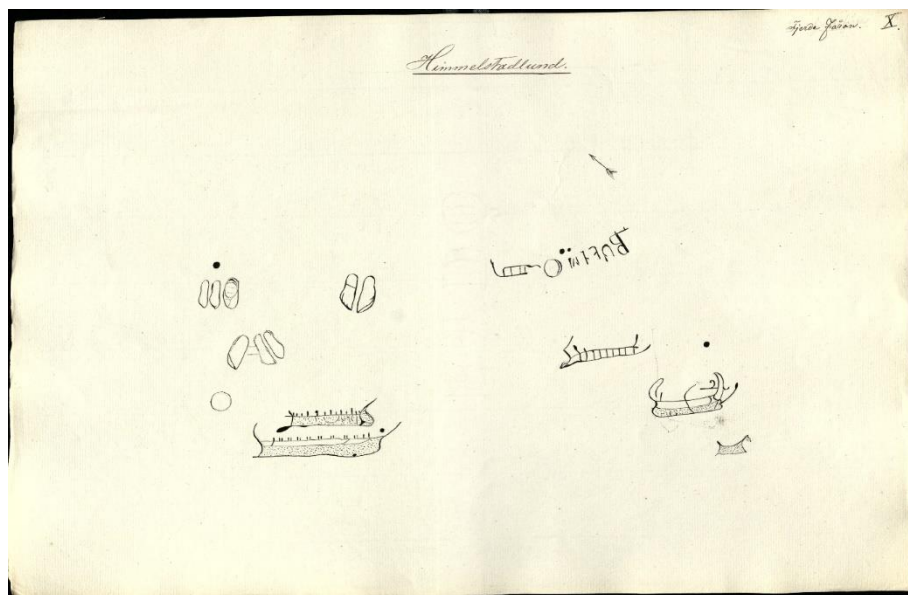

Fig. 44. 250. Himmelstادلund, Östra Eneby sn. Nordenskjöld's teckning i reseberättelsen för 1871, Östergötlands minnesmärken (ATA).

Redan vid undersökningen år 1871 iakttog Nordenskjöld runristningen men den var då så igen-grodd, att han endast oredigt återgett dess detaljer. I den samling av 25 blad med teckningar från Him-melstادلundsområdet, som åtföljer hans berättelse för år 1871, ingår också en avritning av den yta, på vilken runristningen befinner sig, se fig. 44, och i berättelsen kommenterar han ristningen, vars karak-tär av bokstavsskrift han inser, med följande ord:

»Då numera väl knappast någon finnes, som vill förneka, att ju Östergötlands hällristningar hafva sitt upphof från bronsfolket eller kelterna, och då man svårligen kan påstå, att det fullständiga af 5 à 6 bokstäfver bestående ord, som står allra främst inristadt på bergsklippan vid Himmelstادلund, liksom i spetsen för där befintliga bilderraden, är af senare tillkomst, torde äfven de flera andra tecken, som sakna all likhet med vapen, skeppsbilder, djur o. s. v., utgöra bokstäfver. Åtskilliga af dem kan man ej fränkänna en påfallande likhet med de feniciska tecknen. De hafva hittills endast blifvit observerade vid Himmelstادلund och Fiskeby och där alltid på bestämda ställen samt vanligast 2 à 3 förenade.» —

Plansch 20a. 250. Himmelstادلund, Östra Eneby sn. Foto Nordén 1932.
[Jansson skriver 1947 om plansch 20a och 20b: Duger ej. Retusch Obs! Möjl på negativ!]

Vilka övriga tecken vid Himmelstادلund och Fiskeby, som Nordenskjöld här syftar på, är mig obekant. Troligen är det ren felsyn, beroende på den bristfälliga avläsning av de verkliga hållristningsfigurerna, som hans avbildningar betyga.⁹

Då jag själv under 1920-talets första år ägnade mycket arbete åt Himmelstadelphytornas rengöring, arbeten som jag måst fullständiga vid upprepade besök under 1930-talet, blev jag i tillfälle att iaktta, i hur hög grad runristningen var igengrodd. Vid försiktig men ständigt förnyad rengöring avslöjade sig gång efter annan detaljer, som jag ej tidigare uppmärksammat (något som framgår av de återgivanden av runristningen, vilka jag vid olika tillfällen framlagt¹⁰). Graden av igengroddhet var med andra ord sådan, att den synes förutsätta högre ålder hos ristningen än det korta tidsskede mellan 1846–1871, då åtminstone vissa av ristningsytorna vid Himmelstادلund bevisligen varit kända. Knappast ens om runorna inslagits omedelbart efter Wiedes besök under 1840-talet kan man tänka sig, att de skulle ha igengrundats så starkt, att Nordenskjölds svårighet att urskilja dem kan förklaras. Som nämnt är nämligen runorna djupt huggna.

Plansch 20b. 250. Himmelstادلund, Östra Eneby sn. Foto Nordén 1932. [Vid planschen står »Hålles ljusare!«. Jansson skriver 1947: Duger ej. Retusch Obs! Möjl på negativ!]

I själva verket är redan dessa yttre kriterier avgörande för frågan om runristningen är att anse som äkta eller ej. Men här till kommer även skäl av annan art. Skulle ett falsifikat föreligga, finge detta tänkas tillkommet så nära året för Wiedes besök som möjligt. Men vid 1840-talets mitt var varken kännedomen om de samgermanska runorna eller bekantskapen med det urnordiska språket så spridd, att en förfalskare i den f.ö. alldeles icke lärdomsbetonade fabriksstaden Norrköping skulle tänkas vara i stånd att åstadkomma en runristning, som dock innehåller så ovedersägligt förtroendeingivande drag som denna inskrift vid Himmelstادلund. Man invänder, att drag dock förekomma i ristningen, som stå ensamma och väcka undran. Men frågan är, om ej dessa unika drag tvärtom ytterligare understryka ristningens autenticitet. Dess **o**-runa står f.n. ensam i det samlade europeiska runmaterialet. Men just denna liggande form av bokstaven **o**, grekernas omega, var av skrifthistoriska skäl att vänta i de allra äldsta runinskrifterna, och det var snarare anmärkningsvärt, att den icke dykt upp tidigare. Dessutom må anmärkas, att en i det avgörande hänseendet: på-kant-ställningen, överensstämmande **o**-runa är känd från den norska Opedalsinskriften. De övriga runformernas säregna art, ojämna proportionering o.s.v. stämmer helt med de drag i de bevarade men vid 1800-talets mitt mestadels okända äldsta norska och svenska inskrifterna. Slutligen må framhållas, att vilketdera av de bägge alternativen för ristningens tolkning, man än väljer (se nedan!), så innebär det ett stöd för ristningens autenticitet, att vardera betydelsen har motsvarigheter i numera tolkade urnordiska inskrifter, vilka först av de senare

⁹ I ett brev till Riksantikvarien B. E. Hildebrand 5/4 1872 (ATA) skriver emellertid Nordenskjöld om avritningar av run- och hållristningar: »De på gärdesbackarne vid Fiskeby ytterligare förekommande har jag af den sena årstiden, då upptäckten skedde, blifvit hindrad att afrita.« Där bland kan de hållristningar med »bokstäfver» som Nordenskjöld skriver om ha funnits.

¹⁰ [Nordéns fotnot] Mest otillfredsställande är återgivandena i min doktorsavhandling *Östergötlands bronsålder* (1925), s. 53 och 151 samt pl. L, bättre är de i uppsatsen *Hållristningstraditionen och den urnordiska skriften*, i *Arkeologiska studier, tillägnade h.k.h. kronprins Gustaf Adolf* (1932), riktigast torde inskriften vara återgiven i uppsatsen *Felszeichnungen und Runenschrift*, i *Runenberichte*, I (1941), s. 51 f.

decenniernas runforskning kunnat insättas i det stora sammanhang, som de äldsta, magiskt betonade runinskrifterna tillhöra, men som vid 1840-talets mitt och dessförinnan var helt okänt.

Av runristningen har förf. gjort avgjutningar i gips (1931, 1939), som befinna sig i StHM samt museerna i Norrköping och Linköping.

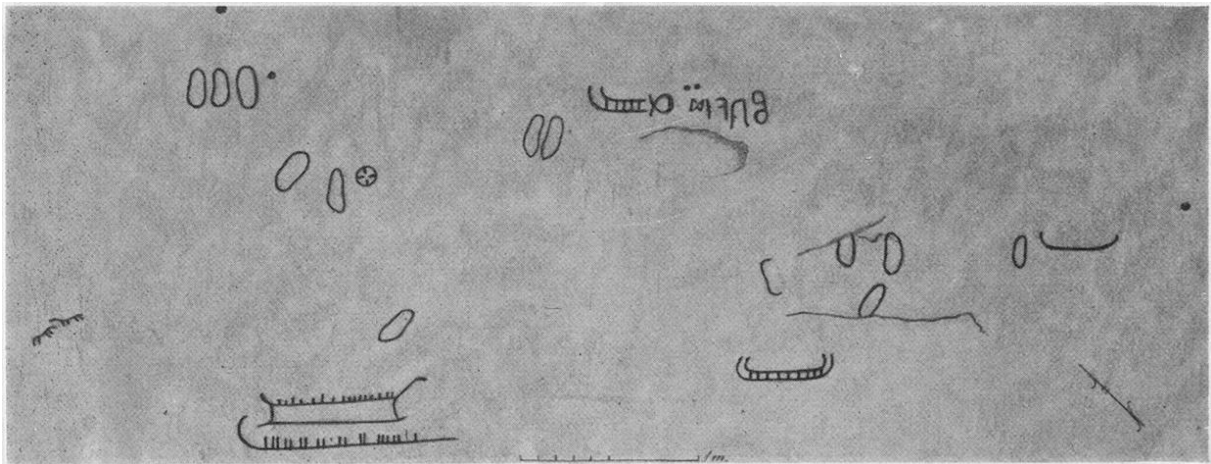
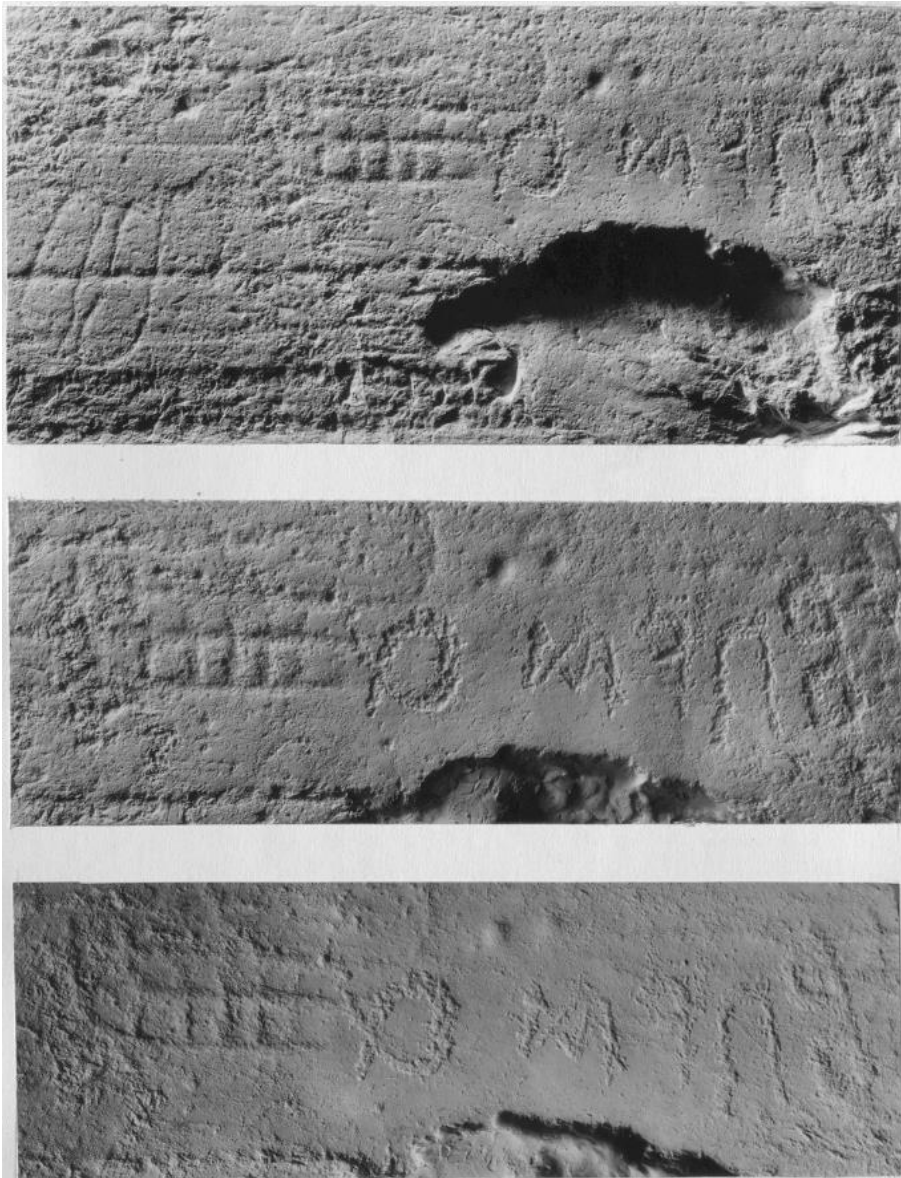

Fig. 45. 250. Himmelstادلund, Östra Eneby sn. Ristningsytan H 49 i dess helhet. Uppmätning av förf. [Vid figuren skriver Nordén: Bättre bild kan göras med tillgängligt material (ATA)]

Plansch 21. 250. Himmelstادلund, Östra Eneby sn. Foto Nordén 1936 och 1939. [Foto av gipsavsgjutningar. Jansson skriver 1947: Duger.]

Runorna.

Runtecknen äro grovt och otympligt utförda, med ena gången påfallande breda och kraftiga linjer, andra gången smala eller värdslösade, med illa beräknad placering av tecknen och ojämn avvägning av deras inbördes storlek, ett drag som ju ofta låter iakttaga sig i inskrifter med den äldre runraden. Det inledandet **b**'et är mycket stort, och sedan faller tecknens storlek steg för steg, så att det näst sista tecknet blott är tredjedelen så högt som det första. Sista tecknet åter är tilltaget i större mått och utfört med kraftig huggning. Vad den inbördes placeringen beträffar, råder en för ögat störande oregelbundenhet i ristningens mittre parti, där runan 4 huggits alltför tätt inpå r. 5, varigenom det efterföljande **o**-tecknet — inskriften läses från höger till vänster — kommit att bli otillbörligt isolerat.

Fig. 46. Konturteckning av Himmelstadsrunningen. *a.* linjerna sådana de stå på ytan, med ojämheter i kanterna. *b.* de ideala linjerna. — Förf. [Vid figuren anger Nordén: Klischéer finnas.]

Fig. 47. Runinskriften vid Himmelstadslund. *a.* återgiven i kalkerbild men högervänd; *b.* överförd i ett försök till normaliserad form.

1. **b**, brett och kraftigt hugget, öglorna runda, deras inre delar äro skilda av ett långt avstånd.
2. För denna runa kunna två värden komma ifråga, **r** och **u**.

Alt. a. För värdet **r** talar, att bistaven strax ovanför sin nedre, svagt förtjockade och något utdragna ände gör en tydlig inbuktning, som ett knä. Till hela sin prägel påminner runan om det till 200-talets början daterade Kowelspjutets¹¹ oomtivistliga **r**-runa men även om det till samma tid hörande Münchebergsspjutets; det till samma tid och föremålsgrupp hörande norska Övre Stabusspjutet har emellertid en **r**-runa med starkt spetsvinkligt bruten bistav.

Alt. b. För värdet **u** talar, att knäet på bistaven ju dock är helt obetydligt och utvikningen av stavens nederdel, under knäet, svag. Den bredvidstående **b**-runan visar digressioner av huggningsredskapet i kanterna, utan att detta betyder något, likaså **α**-runan. Att ristaren icke förde sina linjer raka utan buktade dem här och där framgår vid ett närmare studium av huvudstavarna. Just på runan 2 buktar även huvudstaven in mitt emot bistavens knäliknande inbuktning. Men även runan 1:s huvudstav buktar, likaså runan 4:s. Att den vanliga **u**-runan med rundad bistav förekommer tidigt, framgår av det nyssnämnda norska Övre Stabusspjutet, där den fullt säkert

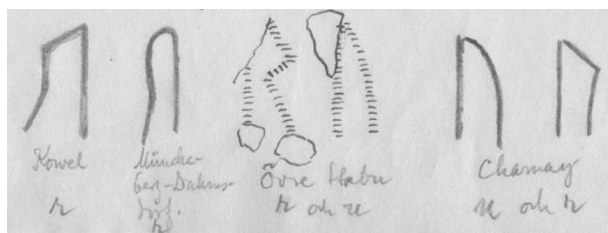

Fig. 48. **r**- och **u**-runorna i några av de äldsta runinskrifterna. [Norden skriver under respektive runa: Kowel **r**; Müncheberg-Dahmsdorf **r**; Övre Stabu **r** och **u**; Charnay **u** och **r**]

¹¹ [Nordéns fotnot] W. Krause, *Der Speer von Kowel, ein wiedergefundenes Runendenkmal*, i *Germanien* 1941, s. 450—463.

kan identifieras som **u**-runa, eftersom ristningen som nämn t även innehåller en klart karakteriserad **r**-runa. **u**-runan med lodrät hst och upptill rundad, därefter mer eller mindre rak bst är — så när som på Kylverfutharken (o. 400) — alla de äldre futharkfyndens **u**-runa: Brezas (o. 520), Vadstenas och Grumpans (o. 425—525), Charnays (o. 580).

3. **q**. Övre bistaven är här, som ofta även annorstädes, längre än den nedre (jfr t.ex. på den norska Kårstaddristningen, där runan har samma typ).

Fig. 49. Runan 4 vid Himmelstادلund.

a. konturbild; b. den möjligen avsedda formen, om nu runan är något annat än ett missbildat i.

4. Detta tecken är särskilt vanskligt att bedöma såväl ifråga om den rätta arten av dess ductus som vad dess ljudvärde beträffar. Det är mycket mindre än den de föregående, och då det följande tecknet, **d**, huggits in alldeles inpå detsamma, blir sammanhanget här gyttrigt. Tecknet består av en svagt krumböjd huvudstav, från vars överände en omböjd, mycket smal tipp går in mot den följande **d**-runans övre högra ände. Tvärs över runan är ristad en svagt s-formigt böjd bistav, vars åt vänster överskjutande både är utförd med särskilt smalt ehuru ganska djupt huggen linje. Identifiering:

Alt. a. Tänkbart förefaller mig, att runan kunde vara menad som ett tecken för värdet **j**. Ingen runa i hela futharken har som bekant genomlöp en så lång och växlingsrik utveckling som **jara**-runan (fig. 50), och i raden av dess hittills kända skiftande former synes det icke oväntat, att ännu icke uppdagade former behöva inskjutas. En sådan kunde då möjligen Himmelstادلundsrunan vara. Jag har i det av von Friesen uppgjorda schemat för **jara**-runans utveckling¹² angivit de ställen där en anknytning till Himmelstادلundsrunan förefaller mig tänkbar.

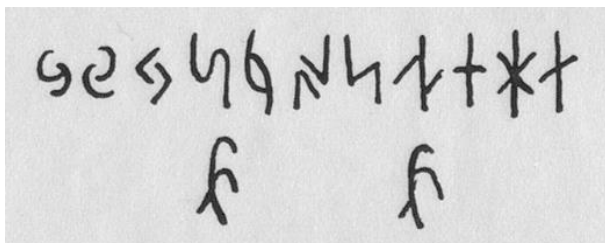

Fig. 50. **jara**-runans utvecklingsgång enligt von Friesen, med Himmelstادلundsrunan inpassad på ställen, där en jämförelse synes möjlig.

Alt. b. Endast om man antager, att ristaren i detta, som nämnt, gyttriga parti varit särskilt vårdslös med sitt huggningsinstrument, kunde man ifrågasätta, att runan varit menad som blott ett vanligt **i**. Den breda utbuktningen nedtill t.h. på huvudstaven finge man då förklara på följande sätt: man ser tydligt, att ristaren, när han kom till detta parti på huvudstaven, 'omställde' sitt huggredskap. Därvid har han ansatt verktyget för mycket åt höger, märkt att han kommit i fel riktning, gått tillbaka och fortsatt staven på förra stället. Härvid har han huggit linjen smalare och böjt in den något åt vänster. Den tunna krumlinjen t.v. om huvudstaven liksom tuppen upptill vore betydelselösa utvikningar av huggredskapet. — Denna förklaring bör dock stå tillbaka i sannolikhet för den i alt. a.

Alt. c. Om man i enlighet med alt. b ovan betraktar den snett nedåt höger utskjutande lilla båglinjen som en betydelselös deviation av huggredskapet, får man fram en runa, som till typen visar vissa beröringspunkter med **runan 3 a**.¹³ Som **q** (eller alternativt **v**) ha också de båda tyska forskarna F. Altheim och T. Trautmann uppfattat runan, efter kontroll av mina fotografier vid personligt besök å Himmelstادلund, (*Vom Ursprung der Runen*, 1939, s. 81). Jag är icke blind för likheten men måste fästa vikt även vid olikheten: den nedre bistaven i 3 **q** går med rakt förlopp snett uppåtriktad in mot huvudstaven, medan åter nedre bistaven i r. 4 går i en starkt krokbojd båge uppåt och därpå snett nedåt t.h. in mot och därpå snett över runans huvudstav.

¹² Wessén skriver i marginalen: Litt.-hänvisning.

¹³ Nordén skriver: **q**-runan i 3.

Som runan nu står huggen, kontrasterar den alltför mycket mot grannrunan 3, för att man skulle känna sig fullt övertygad om, att de bägge tecknen verkligen äro avsedda att återge samma ljud, *a*.

Alt. d. Den snett över huvudstaven ställda bistaven kunde även inge tanken att en *n*-runa vore åsyftad — så alternativt Alheim & Trautmann. Då emellertid de åt vänster omvikta ändarna av såväl huvudstav som bistav äro tydligt huggna och därtill bistavens omvikning börjar alldeles inpå huvudstaven, blir en sådan *n*-runa alltför ensamstående i hela runmaterialet, som just beträffande *n*-runans typ är mycket homogent, för att man skulle vilja räkna med denna tolkning¹⁴ såsom särskilt trolig.

5. **d.** Tecknet är mindre än något av de föregående och påfallande oregelbundet placerat. Även mellan detaljerna inbördes råder en störande ojämnhet: ena huvudstaven är grovt och brett huggen, den andra är ytterligt smal och tunn, dock mycket tydligt uppdragen. Den ena tvärstaven är helt utförd — en jämnsmal, tunn linje — den andra åter har mittenpartiet utfört på en sträcka av 2 cm:s längd.
6. Sannolikt **o**. Bergmaterialet, där denna såväl som föregående runa inhuggits, är hårdare än i omgivningen, och då runan utförts med omsorgsfull huggning, framstår den nu med ovanlig detaljskärpa. Den klargör bättre än något av de föregående tecknen arten av den teknik, som kommit till användning i denna runristning. Runorna ha anbragts i berget med tätt fallande slag av ett hårt, spetsigt instrument, och den därav uppkomna linjen består av ett gyttor av tätställda, fina prickar, vilka sedan icke genom slipning eller dylikt utjämnats. Denna prickhuggningsteknik är just det typiska för bronsålderns hållristningar; den låter studera sig, var gång en hållristningsfigur framtages ur ett skyddande jordhölje, som under längre tid förhindrat förvittring. Däremot känner jag icke, på ett anmärkningsvärt undantag när (den norska Kårstadiristningen), någon runristning med bevarade spår av denna huggningsteknik; runstenarnas tecken ha eljest alltid en utjämnad, liksom slipad skåra.

Även i ett annat avseende tilldrager sig denna runa intresse.

Den är återgiven i liggande, icke i stående ställning. Samma frånvaro av den för samgermanska runraden så utmärkande tendensen mot vinklig utdragning av båglinjerna, som kan konstateras för ristningens *b*-runa, återfinnes även här: öglan är tillplattad rund, icke rektangulär.

Ur det samlade runskriftsmaterialet känner jag blott ett fall, som kan komma ifråga vid en jämförelse mellan denna ∞ -runa och andra likartade runformer. Det är den norska Opedalsinskriftens två gånger upprepade $\times$ -tecken; den raka linje, som här ersätter öglans båge, gör ju dock det norska tecknet så olik ett $\hat{x}$, att dess egenskap av *o*-runa t.o.m. förnekats (Brate) eller i varje fall livligt ifrågasatts.¹⁵ Den östgötska ristningen styrker dock enligt min tanke de tidigare antaganden, som gjorts, att runan på Opedalsstenen faktiskt är ett **o** (Bugge, von Friesen, I. Lindqvist, tveksamt A. Noreen). Att **o** ibland uppträder under egenartade former är känt från den norska Eidsvågsstenen (NIÆR 41).

Hållristningen.

7. Skeppsfigur av allmänt förekommande bronsåldersform, d.v.s. tvenne konturlinjer förenade med tvärställda stolpar, som svagt överskjuta relingslinjen och bilda manskapsstreck. Inristandet av skeppsbilden har avbrutits, innan akterpartiet utarbetats. I den del, som gränsar mot *o*-runan, försvagas skeppets bägge konturlinjer och försvinna till sist alldeles. Skeppskrovets femte tvärstolpe är, redan den, så svagt huggen, att den blott med möda kan urskönjas, och av den strax framför *o*-runan påbörjade sjätte stolpen ses på bergytan blott några stänktvis fallna, mycket små huggspår. Det är uppenbart, att ristaren här av någon anledning hejdat sitt arbetsredskap.¹⁶

En blick på avgjutningarna pl. 21 är nog för att klargöra, att skeppet rent huggningstekniskt sett gör intryck av att vara äldre än runorna; knackspåren äro avsevärt mera nedvittrade, så att linjerna stå där mer flacka, utjämnade och döda än de på detaljer mera rika runornas skåror. Man jämföre i detta avseende skeppet och det närmast stående runtecknet!¹⁷

¹⁴ Rimligare vore att ange »läsning».

¹⁵ [Nordéns fotnot] Jag hänvisar till diskussionen i NIÆR 2, s. 301, 307 f.; 3, s. 246; von Friesen, *Röstenen*, s. 124, samt hos C. J. S. Marstrand, *Opedalsstenen* (*Norsk Tidsskr. f. Sprogvidenskap* 3, 1929, s. 162 f.)

¹⁶ [Nordéns fotnot] Att skeppet skulle vara helt, alltså återge en verklig bronsålderstyp av skepp, är uteslutet av det skälet, att någon sådan skeppstyp icke finnes å våra hållristningar. Nordén, *Die Schiffbaukunst der Bronzezeit im Norden* (i: *Mannus* 1938), där hela materialet av skeppstyper i Nordens hållristningar är systematiskt förtecknat.

¹⁷ Wessén markerar stycket i marginalen, men skriver inget.

Hällristningsbilderna och runorna göra alltså intryck av att ha tillkommit i olika sammanhang. Jag har tidigare tillmätt den omständigheten intresse, att runorna äro 'skrivna i rad med' skeppet, liksom vore skeppsbilden av ristaren avsedd att uttrycka något slags ideografiskt komplement till runordet, men huruvida något sådant avsiktligt samband mellan runor och skepp verkligen föreligger, torde vara mer än ovisst. Att runristaren sett skeppsbilden, som stängde vägen för vidare ristande, torde däremot vara säkert, då skeppet bortsett från det försvagade slutpartiet är mycket tydligt hugget.

8. Ovanför skeppets bakre del och över **o**-runan finnes en böjd linje, utgörande köllinjen av ett skepp.
9. Grupp av två mindre skålgropar, möjligen spår av en påbörjad tredje. De stå strax t.h. om nr 8.

Transkribering av runorna.

Då runan 2 låter uppfatta sig på två olika sätt, resulterande i helt skiljaktliga ljudvärden (*r* resp. *u*), medan åter runan 4 med en viss sannolikhet kan antagas vilja återge ljudvärdena *j* och mindre sannolikt *a* och helt osannolikt *n*, *i*, blir transkriberingen den alternativa:

I:a. brājdo	II:a. buājdo
I:b. brąądo	II:b. buąądo
I:c. brąndo	II:c. buąndo

Tolkning.

Alternativ I:a. Runordet är **brājdo**.

Ett urnordiskt *braiðō vore väl snarast att uppfatta som ett adjektiv i nom. sing. fem., i stark böjning motsvarande got. *braidā, isl. *breið*, eller i svag böjning got. *braidō, isl. *breiða*, av got. *braiþs*, isl. *breiðr*, fsv. *breþer*, 'bred, mäktig, stor'. Då *Breiðr* är bestyrkt som mansnamn (*Breiðr* är redan i Eddans Rígsþula namn på en av Karls söner), synes intet hinder finnas för att uppfatta ett därmed svarande *Breiða* som ett kvinnonamn.

Alternativ I:b. Runordet är **brąądo**.

För den händelse denna läsning skulle vara riktig — sannolikheten härför är dock kanske ej stor — finge man väl ävenledes i ordet se ett adjektiv i femininum, och närmast ville man då tänka sig den urnordiska motsvarigheten till vårt *bråd*, fvn. *bráþr*, som vid sidan av sin betydelse 'hastig, plötslig' även har innebörden 'hetsig till lynnet, häftig'. Det erbjuder inga svårigheter, om man räknar med detta adjektiv såsom utgörande ett personnamn.

Alternativ I:c, IIc. Runordet är **brąndo** resp. **buąndo**.

Då läsningen av r. 4 som **n** icke är särskilt välbestyrkt, har detta alternativ icke samma intresse som de andra. Ordformerna få väl emellertid uppfattas som egennamn, i första fallet en feminin motsvarighet till det vanliga fornvästnordiska mansnamnet *Brandr*, i senare fallet en svagt böjd presens participform av verbet 'bo', se under altern. II a.¹⁸

Alla tolkningarna ha samma fördel som den i nedan behandlade alternativ II upptagna, nämligen att inordna ristningen i en välstyrkt serie urnordiska runinskrifter. Överensstämmelsen med den sörmländska Bergastenens **fino**, det danska Himlingøi-spännets **hariso** och det likaledes danska Straarupsdiademets **leþro**, ord var man velat se kvinnonamn, är ju slående.

Såsom jag vid behandlingen av hällristningsområdet vid Himmelstadslund i mitt arbete om *Östergötlands bronsålder* påvisat, s. 49, ligger i runristningens omedelbara närhet ett mycket betydande upplag av skörbränd kross-sten, kol och jord, som vid min utgrävning på 1920-talet visade sig täcka en del ristningsytor. Dessa 'bålhögar', som äro vanliga på hällristningsbergen i Norrköpingstrakten och genom fyndet av en bronsknapp från bronsålderns 5:e period visat sig ha tillkommit under hällristningstiden, äro återstoden av väldiga bål för stekning av hela djurkroppar i en inpackning av glödheta stenar, och deras mäktighet är så stor, att de få antagas ha tillkommit under en i många århundraden

¹⁸ I marginalen för detta stycke skriver Wessén ett frågetecken.

upprepad kultutövning på hällristningsbergen. Då de just i Ö. Eneby sn visa sig tillhöra även den äldre järnåldern (Ringstad), finns det ingenting som hindrar en att antaga, att bål-lagret vid Himmelstadsristningarna använts vid offerfester ännu så sent som under romersk järnålder. I hur hög grad detta gamla kultcentrum ute vid nuv. Himmelstadslund, med anor från bronsålderns tidigare delar, behållit sin ställning i bygdemedvetandet som den naturliga samlingspunkten för kult och lek, framgår i sin mån därunder, att en trojenborg — känd till namnet från en karta från år 1691 — befunnit sig på ett berg strax sydost om hällristningsområdet, nära den hälsobrunn, som ännu under 1800-talets förra del gjorde berget Trojenborg till ett naturligt nöjescentrum.¹⁹

Men under sådana omständigheter frågar man sig, om ej den kvinna, som ristat sitt namn i omedelbart samband med ett för ristaren otvivelaktigt synligt hällristnings skepp ute på Himmelstads lunds monumentala hällristningsyta, är att anse såsom något annat än en helt vanlig kvinna. Har hon ej varit en besvärjerska, en av dessa 'valor', 'alrunor', 'strigor' och vad de nu än hos skilda germanstammar hetat, varom den äldre litteraturen har så mycket att förtälja?²⁰ Innebörden av hennes namnrättning är då densamma som den *ek erilar*-formels, som i så många fall har inristats för att fasthålla kraftverkan av den besvärjelse, en mäktig runmagiker har utövat på platsen.

Alternativ II:a. Ordet är **buqjdo**.

Som uppslagsända för tolkningen erbjuder sig det i gotiskan belagda svaga preteriet *bauaida*, 1:a pers. sing. av verbet *bauan*, 'bo', fsv. *boa* och *bo*, 'bo, bebo, göra i ordning, bereda', fda. *boe*, dets., fvn. *búa*, 'bo, bruka, bereda', no. dial. *bu, bua*, dets., fsax., fht., fe. *būan*, 'bo, bygga, odla', holl. *bouwen*, 'bygga, bereda', rothesläktat med lat. *fui*, 'jag var', grek. *fyein*, 'frambringa'. Här till det gotiska substantivet *bauains*, 'boning' (en *-ni*-bildning till en stamform på ie. *-ēi*).²¹

Sånär som på rotstavelsens vokal är otvivelaktigt ett östgötskt runord **buqjdo**²² den väntade motsvarigheten till gotiskans *bauaida*, betydelsen vore 'jag iordningsställde, förfärdigade' o.d. Dess närmaste motsvarighet i betydelseavseende vore Gallehushornets **tawido**, 'jag förfärdigade', och den norska Tunestenens eljest icke belagda verb *dalian*, 'iordningsställa, göra lämplig', jfr adj. *dæll*, 'lämplig, passande' (enligt D. A. Seips tolkning i *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 3, s. 21 ff.). En innebörd av annat slag (eg. 'färgade, målade') tillkommer den med Tunestenen samtida svenska Rostenens **fahido**, 'jag ristade', ett ord som sedan blir det vanliga för att beteckna framställandet av runskrift i sten. Undantagsvis förekommer den norska Reistadstenens **ek wakrar unnam wraitha**.

Antagandet bjuder emellertid på en svårighet. Den i rotstavelsen av vårt verb 'bo' ingående vokalen uppträder, så långt vi kunna litterärt följa språket, på östnordiskt område som *o* (jfr vårt *so, bo, ko, sno, tro* m.fl.), medan den på västnordiskt område återfinnes som *u* (no. *su, bu, ku, snu, tru*). Man kunde därför känna sig berättigad att i en östgötsk inskrift från urnordisk tid, som ju dock visar sig äga *o*-runan, finna ordet stavat **boqjdo**, icke **buqjdo**.

Man står här inför en av de livligast diskuterade frågorna i den germanska ljudläran. En hel litteratur har uppstått för att belysa den utveckling, som fört till, att de östnordiska språken beträffande *u* i urspr. antevokalisk ställning (: numera ofta i stavelseslut) gått isär från de övriga germanska språken, av vilka de västgermanska och västnordiska språken behållit det urgermanska *u*-et, medan gotiskan förvandlat det till ett *au*, ovisst vilket uttalsvärde som denna i gotiskan mångtydiga skriftsbeteckning här haft. Då emellertid gotiskan är utgången från det götiska språkområde, som Himmelstads lunds inskriften tillhör, skulle det för bedömandet av denna inskrift vara av stort värde att få fastställt, hur det verkliga uttalet av detta *-au-* i den gotiska verbformen *bauaida* varit.

Vanligen antages det ha uttalats som *āu*²³, och uttalet av det gotiska *bauaida* skulle alltså, vad rotelementet beträffar, ha varit *bāū-*. Har alltså detta rotelement på östnordiskt område under urnordisk tid kunnat uttalas som *bu-*? Ja, att åtmin. ett ord, som under senare språkskeden uppträder med *-o-* i

¹⁹ [Nordéns fotnot] A. Nordén, senast i *Kring Norrköpingskartans ortnamn* (1944). [Nordén skriver: *Till Norrköpingskartans ortnamn, 1945 f.*]

²⁰ [Nordéns fotnot] Kvinnans roll i den germanska magien är sedan gammalt välkänd. Redan Tacitus berättar i 8. kapitlet i sin *Germania*: »Kvinnorna äro i germanernas ögon heliga väsenden med ögon, som se in i framtiden. — Under Vespasianus' regering dyrkades *Veleda* länge i Germanien som en gudinna.» (anm.: hon spelade en stor roll under inbördesstriderna 69–70 e. Kr. År namnet avlett av fvn. *vél*, 'runtrulldom, list, konst o.d.?). »Men redan under den grå forntiden ha germanerna ägnat *Albrunna och flera andra gudomliga dyrkan.» [Wessén skriver i marginalen: *Varifrån citatet?*] — Jordanes berättar (k. 24:121), att den gotiske konungen Filimer, grundaren av goternas Svartahavsvälde, fördrev ur landet de trollkvinno, »som på goternas språk kallas *aliorunos*, var. *haliurunnas*.» [I marginalen står: *kontrolleras!*] Ordet överensstämmer med det från fornengelskan kända *hellerūne* och Beowulfs benämning på trollkvinnan *Grendel*, *helrūna*. När fornhögtyska glossor översätta *hellirūna* och *hellirūn* med 'nedromantia', är det tydligt, att ordets förled bör uppfattas som germ. *Halja*, 'dödsrike'. I efterleden ingår den stam *run-* som vi ännu ha bevarat i vårt 'runa' men som i äldre germanspråk hade den från ursprungsbetydelsen 'viskning' härledda innebörden 'hemlighet'. — Även andra benämningar på dessa sierskor och trollkvinno förekomma. Lex *salica* stadgar (k. 64:2) penningstraff för den, som utan grund kallar en kvinna för *stria*, och Edictus Rothari förbjuder, att man dödar en *striga*. Naturen hos dessa strigor framgår av en annan medeltida källa, enligt vilken *striga holda* är en skara kvinnliga demoner, som — därtill förförda av djävulen — nattetid rida på djur genom luften. Trolldomskunniga kvinnor äro vidare Merseburgerbesvärjelsernas *idisi* och den nordiska traditionens *valor* och *sejdkvinnor*. *Genna* nämnes av Cassius Dio (Hist. Rom. 67:5) som sierska bland semnonerna, och av Suetonius omtalas (Vita Vitellii 14) *Chatta* såsom en *vaticinans mulier*. En *Baloubourg* omnämnes märkligt nog såsom *Se(m)noni sibylla* på ett grekiskt ostrakon, funnet på ön Elefantine i Egypten.

— Jag hänvisar till J. de Vries, *Altgerm. Religionsgeschichte* (1935), s. 264 samt beträffande den nordiska sejden och kvinnornas roll vid denna till Dag Strömbäcks avhandling *Sejd* (1935).

²¹ För den text som här satts i mindre stilsort skriver Wessén i marginalen: Detta är egentl. ganska onödigt, eller hur?

²² Nordén skriver här och nedan **buqjdo**, detta har redigerats till **buqjdo** i enlighet med rubriken och tabellen ovan.

²³ [Nordéns fotnot] W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, 6 uppl. (1920), s. 77.

rotstavelsen, nämligen vårt 'loge', fsv. *lo*, *loe*, nusv. dial. *lo*, *love*, ä.da. *lov*, da. *lo*, under urnordisk tid och av allt att döma just på östnordiskt område kunnat uttalas med *u*, framgår av det finska *luuva*, 'tröskplats', som har till förutsättning ett urn. **lua-* (jfr Olson, *De appellativa substantiven i fornsvenskan*, s. 226). Tyvärr är emellertid det nordiska ordets härkomst dunkel, och man vet därför ej, huruvida dess rotvokal till sitt ursprung är att jämställa med den i vårt 'bo', som ju är ett ursprungligt *u*.

Överhuvudtaget är denna fråga om särutvecklingen i Norden av ursprungligt betonat *u* framför vokal ytterligt svårutredd,²⁴ bl.a. därför att skiljelinjerna de två språkområdena emellan icke är strängt upprätthållna: på västnordiskt område uppträda mot förväntan former med *-o-* (fvn. *skór*, pl. *skúar* och *skór*, 'sko', *bónde* vid sidan av *búande*, 'bonde', *ból*, *land-bóle*, *bør*, *bøle*, 'by', no. dial. *bu* men *bodde*), lika väl som på östnordiskt område former med *-u-* uppträda (fsv. *buþ* vid sidan av det vanliga *boþ*, 'bod', jfr det i nordliga Sverige vanliga *bud* för 'fäbod', östsvenska dialekters *bu* (Nuckö) för verbet 'bo', fda. *buen*, 'färdig', sannolikt även nordsvenska²⁵ dialektord sådana som *bune*, 'ordning, ordentlighet; husgeråd', såsom i *bunad*, *buner*, 'underredet till ett bord', *huggebune*, 'huvudbonad', *väggjebune*, 'tapeter', exempel på, att avledningar av roten i vårt 'bo' med *-u-* kunnat fortleva sida vid sida med former på *-o-* (verbet heter ju allmänt i Norrland och Finland *bo*).²⁶

Följande möjligheter synas mig finnas att förklara förekomsten av rotvokalen *-u-* i en form av vårt verb 'bo' på gotiskt område under urnordisk tid:

1. Inskriften har tillkommit så tidigt, att urg. antevokaliskt *u* ännu icke hunnit övergå till *o* i Östnorden.²⁷

2. Vokalljudet var vid tidpunkten för inskriftens tillkomst just statt i den utveckling, som omfärgade det till *o*, och under övergångstiden vore det förklarligt, om en ristare misstog sig vid analysen av ljudet.²⁸

3. Att avledningar av roten i 'bo' på östnordiskt område såväl i äldre litteratur som i nutida dialekter uppträda med *-u-*, är anmärkningsvärt och kan måhända antyda, att uttalet med *-u-* just i detta fall haft särskilda förutsättningar att hävda sig.

Med den svårbestämbara karaktären hos runan 4 (*i* eller *j*?) blir det vanskligt att bestämma ljudvärdet hos den efter *u* följande vokalgruppen. Till svårigheten bidrar också, att man icke med säkerhet vet, hur det mot got. *-ai-* svarande ledet i preteritumformen av tredje svaga verbklassen uttalats i urnordiskan: någon skriven sådan form är förut ej bevarad, och man har alltså ej i inhemskt språkmaterial någon anvisning om vilket ljud man hade att vänta, om ordet verkligen vore den här förut-satta urnordiska preteritumformen av 'bo'. I gotiskan uttalades emellertid, efter vad man allmänt antar,²⁹ stamslutets *-ai-* i böjningsschemat *habaida* som diftongen *ái*, och till dess språkfynd framkomma, som omintetgör antagandet, torde det därför vara tillåtet att räkna med att ett liknande diftongiskt uttal förekommit även i urnordiskan. Då emellertid urg. *-ai-* redan i de äldsta hittills bekanta urnordiska runinskrifterna kontraherats till *-e-* (Kragehul, 350–550 e.Kr.: *haite*, motsvarande got. *haitai*, Järsberg, 500-t.?: *hite* resp. *hait...*, Lindholmsamulett, 400- el. 500-t.: *hateka*, Tjurkö-brakteaten, o. 550: *kurne*), finge Himmelstadlundsinskriften tänkas tillkommen så tidigt, att denna kontraktion ännu icke ägt rum.

Alternativ II:b. Ordet är **buq̄qdo**.

Såsom ovan framhållits är tolkningen av runan 4 som **a** kanske icke särskilt sannolik, men framhållas må, att för den händelse den verkligen skulle kunna göras övertygande, finge de ett stöd för sin

²⁴ [Nordéns fotnot] Jag hänvisar till diskussionen hos A. Noreen, *Abriss der urgermanischen Lautlehre* (1894), s. 32 och till där och i Feist, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, under *bauan*, angiven vidlyftig litteratur. O. von Friesen har lämnat bidrag till diskussionen i *Symbolæ philologicæ* O. A. Danielsson *octogenario dicatæ* (1932).

²⁵ Nordén skrev »norrländska», detta strök Wessén under. Nordén ändrade senare till »nordsvenska». I marginalen skriver Wessén: Borde knappast tas upp i detta sammanhang, lika litet som t.ex. värml. former *snu*, *ku* o.dyl.

²⁶ [Nordéns fotnot] Vid sidan av fsv. *bo* och *bol* förekommer även i några fall ett *bu* och *bul*. Belägen äro emellertid föga bevisande. Söderwall känner *bul* blott från ett latinskt brev från 1100-talet, men detta har även ordet i formen *bol*, se diskussionen av den enstaka formen hos S. O:son Nordberg, *Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300-t* (1926), s. 144. Fsv. *bu* är belagt blott från VgL, som har flera västnordiska drag, och från ett ställe i Erikskrönikan, där det kan vara en norrvagism.

²⁷ [Nordéns fotnot] Under 500-talet har den däremot varit genomförd, jfr Björketorpsstenens *borum* motsvarande en urnordisk nominativ *borar, vilken på västnordiskt område bör ha varit *burar, att döma av fvn. *búri*, pl. *búrar*, 'bonde'.

²⁸ [Nordéns fotnot] Icke utan intresse i detta sammanhang synes vara, att skrivaren i Wulfilabibeln icke alltid visar sig i stånd att undvika förväxlingar av *u* och *o*. Han skriver *Ruma* för *Roma*, *uhtedun* för *ohtedun*, *gakrotuda* för *gakrutoda*, *ohteigo* för *uhteigo*, *widowa* för *widuwa* m.fl. »Die Zahl der Belege ist ziemlich gering», anmärker Streitberg, men ett enda fall av felaktig ljudanalys på gotiskt område är ju dock i och för sig tillräckligt för att styrka sannolikheten av, att man även i Norden kunde misstaga sig beträffande den lämpligaste beteckningen för ljudet.

²⁹ [Nordéns fotnot] Uttalet anges reservationslöst som *ái* i W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, 6 uppl. (1920), § 69, W. Braune, *Gotische Grammatik*, 9 uppl. (1920), § 21.

uppfattning, vilka i likhet med A. Jóhannesson (*Grammatik der urnordischen Runeninschriften*) räkna med att verben av haban-gruppen i urnordiskan haft a i bindeleden (: *trūāðo, Jóhannesson).

Ett drag i ristningens språkliga habitus enligt altern. II, som kunde anses anmärkningsvärt, är bristen på personligt pronomen eller personnamn. Den för de äldre magiska ristningarna utmärkande mästarformeln har ju hittills förefallit undantagslöst ha antingen det ena eller det andra. *Ek* står proklitiskt i *ek erilar*-formeln, ibland t.o.m. både proklitiskt och enklitiskt: *ek erilar sa wilagar ha(i)teka*, Lindholm (500-t.), *eka sigimaraR afs...ka raisidoka staina(R)*, Söderköping (o. 500). De fall, där pronominet utelämnats, ha hittills enbart varit sådana, där ett personnamn tjänstgjort som subjekt: *Dagar þar runo faihido*, Einang (o. 350–400), *Uuigar erilar fahidu uuilald*, Väsby (o. 450–550), *uilald tēuiu Uo(n)twa*, Overhornbæk (o. 450–550), *Stainawarijar fahido* (Rö, som dock också har ek *Hrarar satido staina*; o. 500).

I Wulfilas gotiska förekommer emellertid ett vidsträckt bruk av verbet utan annan subjektsbeteckning än den som ligger i verbändelsen. Regeln för det personliga pronominets användning synes här vara den, att pronominet är utsatt huvudsakligen blott på de ställen, där den grekiska texten har pronomen.

Ur rent grammatisk synpunkt ligger det alltså intet orimligt i att en magiker kunnat inskränka sin mästarformel till det tillräckligt personbetecknande 'feci', som ligger i ett urnordiskt **buaido**, 'jag färdigställde'. I grund och botten säger detta ungefär lika mycket som det namnlösa *ek erilar*, där ju *erilar* blott har betydelsen 'hög präst, magiker, runmästare'. Den personliga anonymiteten är ju lika stor, antingen jag säger 'jag ristaren' eller '(jag) gjorde'. I själva verket vore det ett betydande likhetsdrag mellan de bägge hållristningarna med runtext vid Himmelstادلund och Kårstad: på Kårstadhällen använder ristaren den predikatlösa satsen *ek aljamarkir bajir*, sannolikt 'jag främlingen magikern', varvid läsaren får underförstå: 'utförde dessa ristningar', vid Himmelstادلund har ristaren sagt: 'jag utförde', varvid läsaren får göra samma suppling som vid Kårstad, låt sedan vara, att 'mästaren' vid Kårstad utfört både hållristningar — åtm. enligt min mening — och runor, medan han eller hon vid Himmelstادلund kanske blott iordningsställt runinskriften.³⁰

Dateringen.

Ur inskriftens arkeologiska miljö kunna inga särskilda slutsatser dragas; boplatsoområdet på Himmelstادلundsberget är så när som på några provgrovar, som jag upptagit, icke undersökt, och några i den intilliggande hagmarken befintliga högar, som jag år 1928 undersökte, befunnos vara bålhögar, d. v. s. rester av väldiga stekhårdar av ett slag, som i denna bygd talrikt förekomma och genom fynd kunnat tidsfästas till såväl bronsåldern som romersk järnålder och folkvandringstid. I övrigt visar bygden en synnerligen rik romersk järnålder och en icke mindre rik folkvandringstid men en egendomligt matt vikingatid — jag hänvisar här till min publicering av materialet i *Östergötlands järnålder*, del I. Ur bygdearkeologiens synpunkt är det alltså lika rimligt, att runinskriften på håll-

³⁰ [Nordéns fotnot, om denna text skriver Wessén innan Nordén flyttade texten från huvudtexten till en fotnot: Skall detta [...] verkligen stå i Runverket?? Krause o. Arntz ha absolut intet vetenskapligt intresse. Borde på sin höjd hänvisas till, men icke refereras och icke kritiserats, icke ens i en not! Jag föreslår att det utgår.]

Andra tolkningar.

Så långt synes man mig nå med de metoder, som hittills varit de gängse vid tolkningen av nordiska runinskrifter. Från tyskt håll har emellertid vid tydandet av Himmelstادلundsinskriften den nya våg beträffs, som den på samma tyska håll uppställda och ofta t.o.m. i absurdum drivna teorin om ett 'altererbetes' ideografiskt skriftsystem inne i själva runskriften öppnat. Flera olika tolkningar ha framkommit, av vilka här skola uppmärksammas blott de av Wolfgang Krause och Helmuth Arntz framlagda. Krause prövade ursprungligen (*Inschriften im älteren Futhark*, 1937, s. 496, jfr *Was man in Runen ritze*, 1 uppl., 1935, s. 6) dock med betygande av sin osäkerhet, den utvägen att bortse från de båda inledande och avslutande runorna **1 b** och **6 o**. Något annat skäl att skilja dem från de övriga runorna har han ej än det, att de genom sin större höjd avbryta mot de övriga (Anm.: en dylik oregelbundenhet är dock snarare utmärkande just för de äldsta i sten anbragta runinskrifterna. Förf.). I de återstående fyra mellersta runorna såg han ett ord *raid*, vilket återgäve 1. eller 3. pers. sing. pret. till germ. *ridan*, 'dahingehen, reiten'. Med användande av en sinnebildlig tolkning av runor och skeppsbild m.m. kom Krause fram till tolkningen: »B. Ging dahin. Sein Besitz (ist bei ihm)». Då Krause senast återkommit till Himmelstادلundsinskriften (*Was man in Runen ritze*, 2. uppl., 1943, s. 14–15) har han tagit intryck av den kritik, som förf. riktat mot de tyska teorierna om ett 'för-runiskt' bruk av Begriffszeichen (*Runenberichte* I, 1941, s. 54 f.), och han synes nu räkna med, att inskriften verkligen kan vara avsedd att återge kvinnonamnet **brajdo**, antingen som namn på en död eller en trollkvinna, ehuru han tillägger: »beides mir nicht sehr wahrscheinlich.» Endast som en möjlighet och i påfallande tveksamma ordalag upptager han nu den tidigare tolkningen, enligt vilken **o**-runan är ett Begriffszeichen för »Erbbesitz», »wobei dann freilich die Deutung **braid** Schwierigkeiten bereitet; ist **raid** 'ritt' (oder 'bewegte sich fort') für sich zu nehmen?» Att inskriften har ett magiskt syfte, synes honom sannolikt. — Helmut Arntz sysselsätter sig rätt utförligt med Himmelstادلundsristningen i sin *Gesamttausgabe der älteren Runendenkmäler* I, s. 50–51. Hans inställning till tolkningen är här principiellt densamma som Krauses första. I den inledande **b**-runan ser han ett ideogram för trädet som fruktbarhetssymbol, i den avslutande **o**-runan ser han en form för **ing**-runan, vilken han i rättvärd form återfinner på Opedalsinskriften. Himmelstادلundsrunan nr 2, uppfattar han som **u**, vari man ju vanligen ser en sinnebild för en negativ makt, »ohne dass **u** in dieser Bedeutung eigentlich belegt wäre.» Arntz erinrar om, att den engelska runsången om ur(ox)en blott säger, att den är »vild, stark och modig». Arntz fortsätter därför: »Es ist wohl richtiger, in **u** die Verkörperung der Manneskraft zu sehen; auf Himmelstادلund fügt sich dieser Sinn schön in den bezeichneten Rahmen». [Wessén stryker under slutet på meningen och skriver i marginalen: Är detta bara prat?] Om de tre återstående runorna yttrar sig ej Arntz, men sammanfattningsvis karakteriserar han inskriften som en »deutlicher Flurseggen: die Inschrift beginnt mit dem Baum und schliesst mit dem Gott der Fruchtbarkeit». Någon betydelse av skrivet ord, i grammatiskt kontrollerbar form, tillmåter han alltså ej runristningen. — Även Arntz har emellertid under intryck av förf:s kritik frångått denna sin tolkning, och i 2. uppl. av sin *Handbuch der Runenkunde* (1944), förklarar han i enlighet med förf:s läsning **brajdo**: »Dieser Deutung schliessen wir uns an und gehen soweit mit der Folgerung (A. Nordén, Ark. 53, 1938, S. 160) einig: 'Wenn die Deutung einer Runeninschrift nach gewöhnlichen grammatischen und syntaktischen Sprachgesetzen möglich ist, dann ist es nach meiner Meinung unzulässig, zu der Ausnahmsregel vom Begriffsinhalt der Runen zu greifen'. Dock förklarar Arntz sig på ett par andra ställen i arbetet (s. 47 och 69) beredd, att räkna med att den sista runan »kanske» är en **ng**-runa och icke ett **o**. Men tyvärr går han icke in på frågan, vilket ord rungruppen i så fall skulle tänkas återge.

ristningsberget tillkommit under något av århundradena närmast efter Kr. f. som under folkvandringstiden.

Ur skrifthistorisk synpunkt erbjuda runorna 2, 4 och 6 det största intresset, varjämte själva den teknik, med vilken runorna inhuggits i berget, måste tillerkännas en viss betydelse vid försöket att ange ristningens ålder.

Vad först runtypen i r. 2 beträffar, kan man om man tillerkänner den värdet av ett samgermanskt r, icke undgå att taga intryck av den omständigheten, att en dylik r-typ eljest är känd huvudsakligen från några föremål, som anses innehålla några av de överhuvudtaget äldsta av hittills kända runinskrifter, de tidigast till 200-talet daterade spjutbladen från Kovel och Müncheberg. Häremot står dock den lika gamla Övre Stabusspetsens r-runor med spetsvinkligt bruten bistav.

Till runan 6, den liggande o-runan, saknas överhuvudtaget motsvarigheter. Typen kunde tyda på stor ursprunglighet. Närmast leder den, såsom tidigare nämnts, tankarna till den norska Opedalsinskriften, det enda ställe i hela det europeiska runskriftsmaterialet, där en på kant vänd o-runor förekommer (den holländska Wijaldum-amulettens tecken synes ej, såsom Arntz ifrågasätter, *Gesamt-ausgabe der älteren Runendenkmäler*³¹ I, s. 416 f., böra indragas i denna diskussion). Då Opedalsinskriften genom sin stora primitivitet i användningen av runskriften i gengångarmagiens tjänst³² och genom sina ålderdomliga ordformer framstår såsom ett av Norges äldsta runminnesmärken, snarast daterbart till 400-talet (senast Krause, *Runeninschriften im älteren Futhark*), synes en motsvarande mycket tidig tidfästning av Himmelstadsinskriften kunna komma i fråga. Även Opedalsinskriften har samma ojämna, tafatt anbragta runor som Himmelstadsinskriften.

Vad r. 4 beträffar, kan en diskussion anknytas till densamma endast under förutsättning, att den är att uppfatta såsom en j-runor. Därvidlag finge den inpassas i det av von Friesen uppställda schemat för jara-runans utveckling. Runans form är emellertid helt ensamstående, och det synes överhuvudtaget svårt att tilldela den någon viss, tidsbestämd plats i det uppställda utvecklingsschemat.

Ett tyvärr lika odeciderat utslag ger studiet av inskriftens inledande runa, b. Denna form med vitt isärskilda byglar har bokstaven B i romerska inskrifter från förra hälften av 100-talet e. Kr., fig. 51. Men exakt samma form som Himmelstadsrunan har b'et å den till 500-talet hörande Björketorpsstenen, och därtill kommer, att denna ristning har b-runor, vars bågar icke äro skilda från varandra. Även om formen på b-runan alltså i och för sig ger intryck av stor primitivitet, lämnar erfarenheten en bestämd varning mot att på densamma bygga slutsatser av kronologisk art. Detsamma kan väl sägas om runan 2, ehuru r-runan nog eljest i sina äldsta former är mera särpräglad än flertalet runor i futharken.

Fig. 51. Romerska inskrifter med bokstaven B från förra hälften av 100-talet e. Kr. (Efter A. Oxé).

Isolerade var för sig synas de ålderdomliga dragen i Himmelstadsinskriften alltså icke lämna någon bestämd anvisning om inskriftens ålder, men tillsammans verka de dock därefter, att inskriften framstår såsom tillkommen i ett tidigt skede av skrivkonstens historia i Norden.

I denna diskussion om Himmelstadsinskriftens ålder torde ännu ett drag i inskriftens yttre skick böra indragas. Det är den omständigheten, att runorna inhuggits med den från hällristningarna välkända teknik, som här kort och gott må kallas prickhuggning.³³ Tekniken, som gör ett ålderdomligt intryck, äger hos övriga nordiska runristningar få motsvarigheter. Själv känner jag blott en, anmärkningsvärt nog från en runristning med samma förening av runor och hällristningar som vid Himmelstads, nämligen den norska inskriften från Kårstad.

Då Himmelstadsristningen alltså, såsom ovan flestades framhållits, i mer än ett avseende erbjuder likheter med den norska Kårstadsristningen, kan det ej vara utan intresse att även denna senare ristnings tidssammanhang här något vidröres.

H. Shetelig har med hänsyn till de i ristningen ingående hällristningsskeppens typ velat tidfästa Kårstadsristningen till 200-talet (»icke mycket yngre än 200-talet»)³⁴. Häremot har undertecknad

³¹ Nordén skriver »GAR, I». Wessén markerar och skriver i marginalen: »? Förkorta icke!». Med »GAR, I» menar Nordén säkerligen den första delen av *Gesamtausgabe der älteren Runendenkmäler*, dvs *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes* som kom 1939 (av H. Arntz och H. Zeiß).

³² [Nordéns fotnot] Vid tolkningen av Opedalsinskriftens inledande *birgingu* håller sig Krause till den av von Friesen föreslagna betydelsen av »begravningsplats». Jag finner denna betydelse hos ordet här böra stå tillbaka för den av »Totenhilfe», som framgår av det — även av Krause påpekade — isl. *ná-bjargir*.

³³ Wessén skriver i marginalen: Också Himmelstads? Hur skall i så fall de olika vittringsgraderna förklaras?

³⁴ I Bergen Museums Årbok 1929. Eller med Magnus Olsens ord i samma artikel »til tiden omkring 200», se sid. 42.

invänt³⁵ att Shetelig uraktlåtit att yttra sig om det i ristningen ingående hakkorstecknet, som med sina vidareutbildade armar har motsvarigheter blott på ett fåtal brakteater, alla tillhörande 400-talets slut eller början av 500-talet. Genom att sammanställa ett antal skeppsbilder med det för Kårstadskeppet utmärkande draget, att relingsstävorna äro gaffelaktigt kluvna, har jag uppvisat, att detta drag hos skeppsstävorna lika väl låter förena sig med en datering av ristningen till tiden 250–350, dit den gotländska Smisgravens skeppsbild hör som till 400-talet, dit väl den norska Austreimshällens skeppsbild hör. Utifrån denna utgångspunkt har jag ifrågasatt, om icke den av Shetelig angivna dateringen av Kårstadinskriften vore för hög, dock reserverande mig mot alltför stor säkerhet därvidlag.

Ännu ett från brakteat-tid betygat drag har emellertid Kårstadristningen, nämligen just den form för j-runan, vari denna uppträder på Vadstenabrakteaten. Dessa bägge omständigheter tillsammans ha synts mig tala för, att man åtminstone t.v. bör räkna med 400-talet såsom tidpunkten för Kårstadristningens tillkomst snarare än med det av Shetelig angivna 200-talet.

För Himmelstadslundsrisingens del saknas anknytning till tidspräglade drag i skeppsbildernas utformning, och vad j-runan beträffar, är den här — försåvitt den är riktigt identifierad — av en så egenartad form, att den som nämnt endast med svårighet låter infoga sig på någon bestämd plats i det av von Friesen uppställda schemat för *jara*-runans utveckling.

Under sådana omständigheter behöver man icke låta den i övrigt så bestickande likheten mellan Himmelstadslundsrisingen och den norska ristningen från Kårstad bilda någon för kronologien helt avgörande faktor. Himmelstadslundsrisingen gör, vad runornas ductus beträffar, ett ålderdomligare intryck än Kårstadrisingen, och för min del ser jag även från rent arkeologiska utgångspunkter intet hinder att antaga, att den tillhör runmagiens allra äldsta framträdande i Norden. Sätter man Kårstad till 400-talet, kunde man gott och väl tänka sig både 200- och 300-talen för Himmelstadslund — men mer än ett hypotetiskt antagande torde en sådan tidfästning aldrig bli. Möjligen skola emellertid de språkhistoriska skälen, för den händelse ristningen är att tolka i enlighet med alternativ II, fälla utslag till förmån för den tidigaste datering, som överhuvudtaget kan komma ifråga.³⁶

Fig. 52. 250. Himmelstadslund, Östra Eneby sn. Efter Nordéns foto av gipsavgjutning, jämför Plansch 21 (Nordéns arkiv, Stiftsbiblioteket i Linköping).

³⁵ [Nordéns fotnot] *Arkeologiska studier tillägnade kronprins Gustaf Adolf* (1932), s. 66 f., *Kårstadrisingens skeppstyp*, i *Formvännen* 1933, s. 77 f., samt i *Runenberichte I* (1941), s. 51 f.

³⁶ Wessén skrev i marginalen kommentaren: »Nej, det tror jag inte.» Detta föranledde, som det verkar, Nordén att först stryka hela sista meningen — och bocka av Wesséns kommentar — men sedan att enbart göra vissa ändringar i texten. T.ex. lade han till orden »för den händelse».

Detta dokument ingår i en digital utgåva av Arthur Nordéns supplement till Erik Brates Östergötlands runinskrifter. Manuset avslutades 1947 och var tänkt att tryckas 1948. Utgåvan publiceras fritt tillgänglig på Internet.

Texten innehåller inte nyare litteraturreferenser än 1947 och tar ingen hänsyn till modern runforskning och måste därför användas med reservationer. Utgåvan är ännu preliminär och kan komma att revideras. Hittar du felaktigheter är du välkommen att meddela dessa till utgivaren på nedanstående e-postadress.

Utgivare: Jan Owe

Kontakt: runor@gamlebo.se

Senast ändrad 2020-05-28